

A
TORNYAI JÁNOS
MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

2019

I.

A
T O R N Y A I J Á N O S
M Ú Z E U M
É V K Ö N Y V E

I.

H Ó D M E Z Ő V Á S Á R H E L Y

2 0 1 9

A TORNYAI JÁNOS MÚZEUM ÉVKÖNYVE I.

2019

Felelős kiadó:

Dr. Miklós Péter

Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ
6800 Hódmezővásárhely, Dr. Rapcsák András út 16–18.

Szerkesztőbizottság:

Dr. Miklós Péter – elnök

Bernátsky Ferenc, Csányi Viktor, Nagy Gyöngyi, Terendi Viktória, Vincze Gábor

Szerkesztők:

Bernátsky Ferenc, Csányi Viktor, Nagy Gyöngyi, Terendi Viktória

Az angol szövegeket fordította:

Antalffy Elayne

Arculatterv, borítóterv:

Szender Ákos

Képszerkesztés, tördelés:

Göbolyös Mihály

Nyomda:

s-Paw Bt.

ISSN:

2677-0121

TARTALOM — CONTENTS

MIKLÓS Péter	
Előszó	5
BÉRES Mária	
Településnyomok a csomorkányi templomdombon	7
Traces of settlement on the Csomorkány church hill	24
CSÁNYI Viktor	
Beszámoló a csomorkányi templomrom környezetének rehabilitációjához kapcsolódóan 2014-ben végzett régészeti megfigyelésről és megelőző feltárásról	27
Report on the archaeological observations made in 2014 and preliminary exploration in connection with rehabilitation of the area around the Csomorkány church ruin	33
CSÁNYI Viktor – SÜMEGI Pál	
Beszámoló a Szeged–Hódmezővásárhely között épülő tram-train Hódmezővásárhely, Bajcsy-Zsilinszky utcai nyomvonal-szakaszának egy részén végzett régészeti, geológiai fúrásról	37
Report on an archaeological, geological drilling in the Bajcsy-Zsilinszky Street section of the tram-train route under construction between Szeged and Hódmezővásárhely	45
MARCSIK Antónia	
Zománc hypoplasia esete történeti embertani anyagban (Csomorkány-pusztatemplom)	47
A case of enamel hypoplasia in historical anthropological material (Csomorkány-Puszt church)	50
NAGY Vera	
19. századi hódmezővásárhelyi cserepesek a jelzett népi kerámiák tükrében	53
19 th century Hódmezővásárhely potters in the light of marked folk ceramics	67
TERENDI Viktória	
Tornyai, a gyűjtő: a festőművész néprajzi magángyűjteményének története	69
Tornyai, the collector: history of the painter's private ethnographical collection	79
BERNÁTSKY Ferenc	
Fényképészek Hódmezővásárhelyen 1918–1930 között	81
Photographers in Hódmezővásárhely between 1918 and 1930	97
NAGY Gyöngyi	
Pákozdy Ferenc visszaemlékezése 1944 őszére Hódmezővásárhely szovjet megszállásának 75. évfordulójára	99
Ferenc Pákozdy's memoir of autumn 1944 on the 75 th anniversary of the Soviet occupation of Hódmezővásárhely	115
VINCZE Gábor	
Aki „a kommunista eszmét is megcsúfolta”: Gravátz Ferenc hódmezővásárhelyi újságíró a népbíróság előtt ...	117
The man who “made a mockery of the communist ideal”: Ferenc Gravátz, Hódmezővásárhely journalist before the people's tribunal	131
KÉPIRÓ Ágnes	
Parallel folyamatok	133
Parallel processes	138
FEHÉR Dávid	
Hagyomány és megújulás: a test változó képei	141
Rövidítések jegyzéke — List of Abbreviations	147

ELŐSZÓ

A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum mindig is törekedett arra, hogy az intézmény falai között, illetve a múzeum keretein belül zajló kutatásokról időről-időre számot adjon mind a szűkebben értelmezett szakmai közvéleménynek, mind az érdeklődő nagyközönségnek. Ennek jegyében számos helyi és országos kiadványban — a napilaptól a szakfolyóiratig, a konferenciakötettől a monografikus könyvig — jelentek meg munkatársaink írásai.

Intézményünk saját sorozattal is jelentkezett: a *Múzeumi Műhely* és a *Hombár* kötetei szép lenyomatát adják a vásárhelyi múzeumban zajló kutató, gyűjtő, megőrző és földolgozó munkának. Az idei évben az intézmény szakalkalmazottainak köre és vezetése úgy döntött, hogy hagyományteremtő jelleggel új sorozatot indít. Hosszú előkészítő munka eredményeként állt össze és jelent meg *A Tornyai János Múzeum Évkönyve* első kötete.

Külön örömmel könyvelhetem el igazgatóként, hogy évkönyvsorozatunk első darabjában intézmé-

nyünk tudományos munkatársainak, valamint a múzeumunkkal szoros szakmai kapcsolatban lévő kutatóknak a dolgozatai szerepelnek. S azt is, hogy minden gyűjteményünk és szakágunk — a régészet, a néprajztudomány, a helytörténet, a jelenkortörténet (amelyet az Emlékpont kutatói vizsgálnak) és a művészettörténet — megfelelő arányban és minőségben képviseltetve van a kötetben.

Köszönet illeti az évkönyv szerzőit — jelenlegi, vagy egykori munkatársainkat — és összeállítóit — Bernátsky Ferenc, Csányi Viktor, Nagy Gyöngyi és Terendi Viktória szerkesztőt, valamint Vincze Gábor szerkesztőbizottsági tagot —, akik nélkül ez a kiadvány nem jöhetett volna létre.

A Tornyai János Múzeum Évkönyve című szériánk első darabját abban bízva ajánlom a Tisztelt Olvasó figyelmébe, hogy a jövőben a sorozat számos kötetén keresztül számolhatunk be a hódmezővásárhelyi múzeumban folyó tudományos kutatásokról és szakmai munkáról.

Dr. Miklós Péter
címzetes egyetemi tanár
múzeumigazgató

BÉRES MÁRIA

Településnyomok a csomorkányi templomdombon¹

Hódmezővásárhely központjától 17 km-re keletre található, az okleveles adatok szerint 1596-ban végleg elpusztult Árpád-kori eredetű Csomorkány település maradványa és egykori templomának romja, amely Csongrád megye egyik legkiemelkedőbb és legsimertebb középkori műemléke.

1991–1997 között folyt a templomdombon az egyházi épület és szorosabb környezetének régészeti-műemléki kutatása. Jelen közlemény az egykori templom déli fala alapozásának egy sajátos építési technikáját, valamint a fal tövében, a templomon kívül mutatkozó régészeti objektumokat, és a szelvény betöltését vizsgálja.² A kutatófelületből előkerült jelenségek és leletek nagyobb része arra mutat, hogy a késő középkori egyházi épület alapozása előtt az építési területen és közvetlen közelében emberek élhettek mindennapi életüket.

A 3. szelvény helye

Az 1991-ben nyitott, és 1992-ben befejezett kutatási felület az egykori templom D-i oldalán, a Ny-i zárófaltól mintegy 15 m-re keletre helyezkedik el (1. kép). Területe 400x380 cm, közepén halad át Ny–K-i irányban a ma álló romokhoz tartozó, csaknem 1 m széles téglalap. A fundamentum É-i oldalán, a templom belsejében -271 cm-en, a templom külső oldalán, az alapmaradványtól D-re, -175 cm-nél értük el a bolygatatlan sárga altalajt. A szelvény D-i felében a sírréteg, a 40–46., 88–90., 111., 117. és 155. számú temetkezések -100–182 cm között jelentkeztek. A templom tövében a 3/1. objektum helyét — feltehetően tudatosan — a temetkezésekkel elkerülték. Az alapozás É-i oldalán, tehát a templom belsejében -160 cm-ig a betöltés kevert volt és sírok sem bukkantak elő, innen lefelé jöttek napvilágra a 162–169. számú sírokban talált csontmaradványok.

A 3. szelvény déli felében feltárt jelenségek leírása

3/1. objektum: a legfiatalabb, a nyújtott félköríves szentélyzáródású egyházi épület déli fala külső olda-

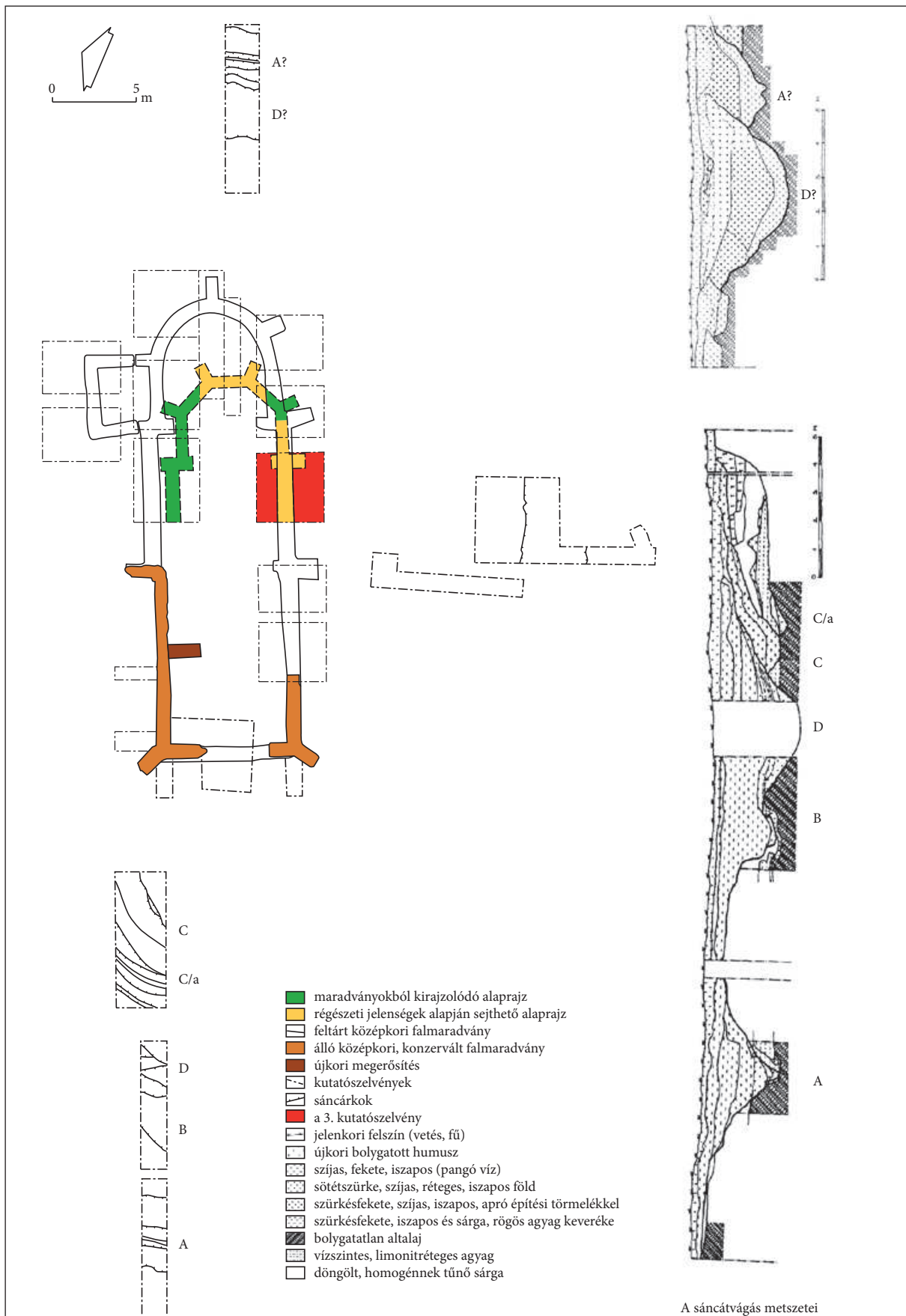
lán, közvetlenül a templom alapja mellett helyezkedett el. A felette lévő 80–100 cm vastag, erősen törmelékeny, szórvány csontokkal, edénytöredékekkel kevert, ép sírt vagy sírrészt nem tartalmazó rétegek eltávolítása után, -104–137 cm között barnás, égett betöltése már érzékelhető volt. Biztosan a -126–137 cm közötti szint nyesésekor különítettük el (2. kép). Itt tájolása K–Ny 80°, a betöltése döntően laza, gyéren humuszos, barnás, égett, homokos vakolatpor, valamint apró habarcs-, vakolat- és téglatörmelék volt. Nyugati vége lekerekített sarkú téglalap alakú, D-i oldala közepén enyhén kihasasodó, K-i széle bizonytalan, de egyenes oldalú, derékszögű formának tűnt. Az objektum bontása a DNY-i negyed felől történt, a felső 5–30 cm vastag réteg égett, habarcsporos föld volt, több-kevesebb apró törmelékkel. Lejjebb változó vastagságú fekete, tömörebb betöltés következett, amely alatt 98,60 mBf és 98,24 mBf³ között bukkant elő a sárga, löszös, majd az agyagos altalaj. A templom alapfala közelében a néhány centiméter vastag barna, laza, porózus betöltés alatt D és K felé egyre bővülő, nagyon keményre döngölt betöltés, sűrű, agyagos humusz, téglalap- és habarcs-törmelék volt. Lent, ez alá a döngölt betöltés alá is behúzódott az itt 5–50 cm vastag fekete, alig kevert, tömörödött, humuszos földréteg, amely a nagy méretű beásásnak az alján terült el. A kibontott 3/1. objektum hossza 296 cm, szélessége a legnagyobb kiterjedés helyén 100 cm, mélysége a felszíntől -165–170 cm, oldala kissé szabálytalan, alja a sárga, bolygatatlan, löszös, agyagos altalajba mélyedt. Alja K és D felé finoman emelkedett, míg É felé enyhén lejtett. A szelvényben a 3/1. objektum körül erősebben törmelékeny, nagyobb építőanyag-rögöket tartalmazó, tömörödött, keményebb, sárgásbarna és szürkésfekete, agyagos, humuszos föld volt, melyben temetkezések csontmaradványai jelentkeztek.

3/1.1. objektum: a 3/1. objektum közepén, a felszíntől -142–146 cm-en tűnt fel egy szabálytalan alakú, nagyon keményre döngölt, sűrű humuszos, agyagos, téglalap- és habarcs-törmelékkel kevert, réteges betöltés.

¹ Jelen közlemény szerény előtanulmánya egy monográfiának, amely a csomorkányi kutatások eredményeit foglalja össze. A kötet előkészítése 2018 novemberétől folyik a Tornyai János Múzeumban, s részét képezi a feltárt temetőrészt ember- és régészeti feldolgozása, az 1991–1997 között feltárt 21 szelvény és kutatóárok leletanyagának és rétegtani viszonyainak az elemzése, tartalmazza a 2019–2020-ban NKA támogatással a település területén végzett intenzív terepbejárás eredményét.

² A templom régészeti-műemléki kutatásának első összefoglalása BÉRES 2000, 193–217.

³ mBf: méter Balti tengerszint feletti magasság

1. kép: Szelvények összesítő rajza, pirossal jelölve a 3. szelvényt.